

JANUSZ RADZIEJOWSKI

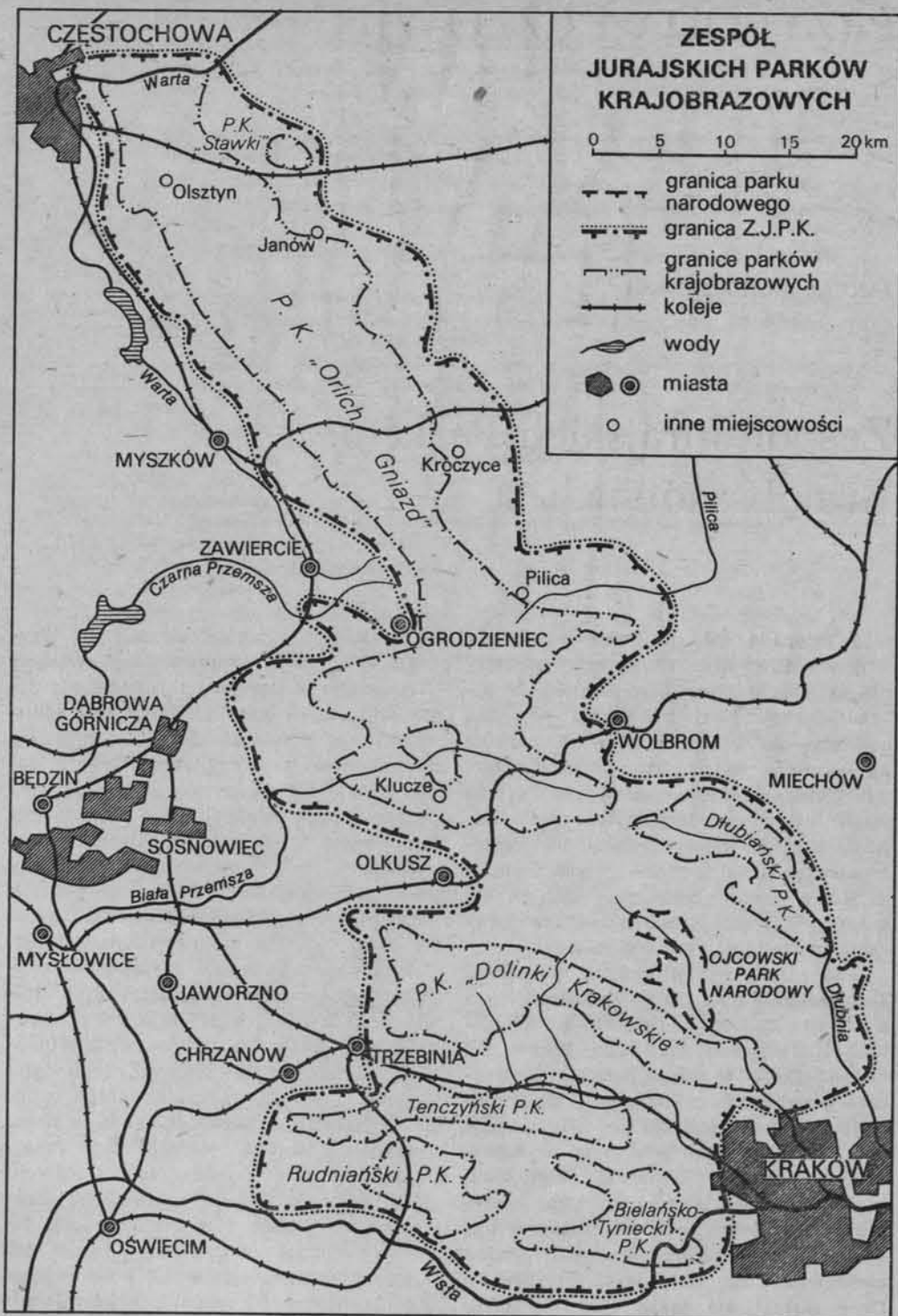
Zespół Jurajskich Parków Krajobrazowych

20 listopada 1978 r. Państwowa Rada Ochrony Przyrody zatwierdziła ostatecznie koncepcję powołania Zespołu Jurajskich Parków Krajobrazowych, co dało podstawę do tworzenia nowych parków na obszarze województw: krakowskiego, katowickiego i częstochowskiego. Decyzja PROP uwieńczyła lata starań przyrodników, krajoznawców, architektów krajobrazu oraz przedstawicieli innych dziedzin działania, którzy zabiegali o objęcie obszarów Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej specjalnymi formami ochrony.

Jako pierwszy z propozycją powołania Jurajskiego Parku Krajobrazowego wystąpił doc. Z. Novák, architekt z Politechniki Krakowskiej, już pod koniec lat czterdziestych. W swych późniejszych pracach przedstawił on kompletny zarys planistycznej koncepcji takiego parku. Idea doc. Nováka rozwijana była w Zakładzie Architektury Krajobrazu Politechniki Krakowskiej. Wykonano tam szereg prac przygotowawczych do realizacji idei Parku, głównie autorstwa prof. J. Bogdanowskiego i dr. M. Łuczyńskiej-Bruzdy. Duże zasługi ma także Ośrodek Dokumentacji Fizjograficznej PAN w Krako-

wie, którego staraniem ukazały się *Wartości środowiska przyrodniczego Wyżyny Krakowsko-Wieluńskiej i zagadnienia jego ochrony* — jako pierwszy tom „Studiów” tej placówki. Była to pierwsza kompleksowa praca dotycząca tego regionu. Należy też wspomnieć o pracach studialnych prowadzonych przez arch. E. Tomaszewską w Biurze Planowania Przestrzennego w Katowicach; ukonkretniły one ideę powołania Parku w planach przestrzennego zagospodarowania województwa częstochowskiego i katowickiego.

Wszystkie wymienione wyżej prace znalazły swe odbicie w ostatecznym kształcie Zespołu Jurajskich Parków Krajobrazowych. Ponieważ myśl stworzenia Jurajskiego Parku była pierwszą tego typu koncepcją w naszym kraju, można śmiało stwierdzić, że wszelkiego rodzaju prace naukowe i studia dotyczące tego Parku miały podstawowe znaczenie dla rozwoju idei tworzenia systemu parków krajobrazowych w Polsce i samej koncepcji tej formy ochrony środowiska. Dlatego też warto bliżej zaznajomić się z koncepcjami planistycznymi zespołu parków jurajskich.

Góry Towarne koło Olsztyna

Wyżyna Krakowsko-Częstochowska i jej walory

Według najnowszych poglądów, wyłożonych m. in. w pracach prof. J. Kondraczkiego, Wyżyna Krakowsko-Częstochowska stanowi jeden z makroregionów Wyżyny Śląsko-Krakowskiej (która z kolei jest jedną z podprowincji Wyżyny Małopolskiej). Do Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej nie zalicza się obecnie już Wyżyny Wieluńskiej, a to dzięki odmiennym cechom krajobrazowym, wynikającym z różnic w budowie geologicznej i pozostałości po zlodowaceniu śródkowopolskim. Stąd też nazwa Wyżyna Krakowsko-Wieluńska, pojawiająca się niekiedy w literaturze, musi być traktowana jako niewłaściwa. To samo można po-

wiedzieć o nazwach: Jura Polska, Jura Krakowska lub Jura Krakowsko-Częstochowska, pojawiających się często w literaturze turystycznej. Z punktu widzenia zasad polskiego nazewnictwa geograficznego używanie określenia „Jura” jest niewłaściwe, gdyż stanowi proste przeniesienie obcej nazwy (Gór Jura) na grunt polski. Jednakże ze względu na główną cechę wyróżniającą Wyżynę Krakowsko-Częstochowską spośród innych krain geograficznych naszego kraju, a więc fakt, że dominującymi elementami jej krajobrazu są skałki i wąwozy utworzone w białych, górnourajskich wapieniach, nazwa Jura, przez swą obrazowość, jest i będzie zapewne w przyszłości używana w literaturze i w języku potocznym.

Z geologicznego punktu widzenia Wyżyna Krakowsko-Częstochowska jest płytą wapieni górnourajskich, zaburzoną uskawkami tektonicznymi na południu. Od zachodu Wyżyna opada ku dolinie górnej Warty stromą, od kilkudziesięciu do stu metrów, wysoką krawędzią (tzw. kuestą jurajską); ku wschodowi wapienie Wyżyny lekko opadają i kryją się pod utworzy kredowe Niecki Nidziańskiej.

Wysokość Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej waha się od ok. 300 m. w okolicach Częstochowy do 450—500 m n.p.m. w części południowej. Najwyższy punkt Wyżyny znajduje się w okolicach zamku w Ogrodzieńcu i wynosi 504 m n.p.m. Jej powierzchnia liczy ok. 2 500 km².

Makroregion ten dzieli się na cztery mezoregiony: Wyżynę Częstochowską, oddzieloną na północy od Wyżyny Wieluńskiej przelomem Warty pod Mstowem; Wyżynę Olkuską, którą od Wyżyny Częstochowskiej dzieli obniżenie Białej Przemszy (tzw. Brama Wolbromska); Rów Krzeszowski, który stanowi olbrzymie zapadlisko tektoniczne; oraz Grzbiet Tenczyński, który od południa ograniczony jest doliną Wisły.

Cała ta kraina bywa często nazywana Krajiną Skał i Zamków. Nazwa ta bierze się z dominujących w krajobrazie jurajskich skałek, zwieńczonych tu i ówdzie ruinami średniowiecznych zamków i strażnic, którym nadano piękną nazwę Orlich Gniazd. Jeśli chodzi o skałki to w części północnej (Wyżyny: Częstochowska i Olkуска) wznoszą się one na wysokość do kilkudziesięciu metrów nad płaską powierzchnię Wyżyny, a w części południowej występują raczej jako ściany, bramy itp. licznych tu malowniczych dolin i wąwozów. Sieć powierzchniowa wód jest nader rzadka, charakterystyczne są natomiast suche, piaszczyste dolinki, zwane tutaj „wodącymi”, okresowo po wielkich opadach odprowadzające nadmiar wód. Podstawowy obieg wód ma charakter podziemny. Wiąże się to z faktem, że jest to obszar silnie krasowy, gdzie wody opadowe spływają licznymi szczelinami kilkadziesiąt metrów poniżej powierzchni

ziemi, drążąc przy okazji korytarze licznych jaskiń.

Wyżyna stanowi największy w Polsce obszar krasowy, a zjawiską krasowe, czyli rezultat oddziaływania wód opadowych z dużą zawartością CO₂, na spękane silnie wapienne skały, są tu obecne zarówno na powierzchni jak i pod ziemią. Na powierzchni procesy krasowienia przyczyniają się do powstawania fantastycznych kształtów jurajskich skałek (choć nie jest to czynnik podstawowy), a także pokrywają ich powierzchnię takimi zjawiskami krasowymi, jak ospa krasowa, żebra i żłobki krasowe. Można też zauważyć niezbyt typowe (w stosunku do bardziej rozwiniętych regionów krasowych) formy lejków i studzienek krasowych na płaskich partiach Wyżyny.

Bogaty jest świat krasu podziemnego. Na terenie tym znanych jest ponad 600 jaskiń i schronisk skalnych. Niektóre z nich, te co zostały stosunkowo niedawno odkryte, zachowały piękną niekiedy szatę naciekową. Dotyczy to niewielu obiektów, gdyż w większości jaskinie zostały zdezastowane w trakcie trwania tu, aż do końca lat czterdziestych, półprzemysłowej eksploatacji kalcytu („szpatu”) dla potrzeb przemysłu szklarskiego. Największa jaskinia w tym rejonie nazywa się Szachownica (ponad 1000 m zmierzonych korytarzy), jednak położona jest ona w południowej części Wyżyny Wieluńskiej. Największą jaskinią Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej jest licząca ponad 600 m obszernych sal i korytarzy jaskinia Wierzbowska Góra, znajdująca się na Wyżynie Olkuskiej. Do najgłębszych należą jaskinie: Studnisko w Sokolich Górach koło Olsztyna (35 m) i Piętrowa koło Niegowie (ponad 40 m głębokości). Najciekawsze jaskinie pod względem szaty naciekowej, a także bytujących w nich gatunków zwierząt (w tym, oczywiście, nietoperzy) znajdują się w Sokolich Górach, a najwspanialsza z nich to Jaskinia Korolowa.

Uzupełniając przyrodniczą charakterystykę Wyżyny, należy wspomnieć o specyficznym świecie roślinnym, z takimi charakterystycznymi zbiorowiskami jak: bu-

czyna sudecka, ciepłolubna buczyna naskalna, murawy naskalne, murawy piaszkowe i zarośla kserotermiczne, a także bory sosnowe na piaskach. Gleby są tu w większości słabe, a niektóre grunty orne narażone silnie na erozję gleb lub zasypywanie piaskiem. Lesistość tego obszaru wynosi 23,5 proc. i odbiega znacznie od stanu pierwotnego. Charakterystyczne zespoły buczyn górskich i ciepłolubnych zachowały się tylko na wzgórzach kamiennych i w niektórych dolinach. 90 proc. drzewostanu to sztucznie tu wprowadzona sosna.

Walory kulturowe tej krainy to oprócz wspomnianych już Orlich Gniazd, z których najbardziej znane są zamki w Olstynie, Mirowie i Bobolicach, Morsku, Ogrodzieńcu, Pieskowej Skale, Ojcowie i Lipowcu, liczne zabytki kultur prahistorycznych — jaskiniowe stanowiska archeologiczne, ślady grodzisk słowiańskich

— oraz liczne zabytki architektoniczne, jak np. pałac w Złotym Potoku, zespół klasztorny w Żarkach, liczne kościoły itp. Oczywiście, miastami o największych walorach krajoznawczych i kulturowych są tutaj Kraków i Częstochowa.

Nagromadzenie pokaźnej ilości unikalnych w skali kraju walorów przyrodniczych i kulturowych stanowiło o atrakcyjności Wyżyny dla turystów i to od początku zorganizowanego ruchu turystycznego w naszym kraju. Nie przypadkiem też w odznace założonego w 1906 r. Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego znajdujemy sylwetkę zamku w Ogrodzieńcu*. Turyści i krajoznawcy zawsze cenili

*) Jak wiadomo w Ogrodzieńcu zrodził się w głowie Aleksandra Janowskiego pomysł utworzenia PTK. Nic więc dziwnego, że wizerunek tamtejszego zamku był i pozostaje do dziś dnia czymś w rodzaju nieoficjalnego herbu Towarzystwa. (Red.)

Jaskinia „Dzwonnica” w Górach Towarnych

sobie ten zakątek Polski i spośród nich rekrutowało się wielu obrońców Wyżyny przed skutkami rozwoju cywilizacji.

Wspomnieć w końcu należy o stanie zagospodarowania turystycznego tej krainy. Jest z tym nie najlepiej — brak dostatecznej liczby stacji turystycznych, zagospodarowanych miejsc biwakowych. Na turystów pieszych czeka tu dość dobrze rozwinięta sieć szlaków turystycznych z głównym „Szlakiem Orlich Gniazd” na czele. Zlokalizowano tu również kilka ośrodków wypoczynku świątecznego i dorocznego, kilka stałych baz harcerskich. Na szczęście we wszelkich planach rozwoju tej krainy przewiduje się lokalizację stałych ośrodków wypoczynkowych raczej na obrzeżu, pozostawiając najbardziej atrakcyjne partie dla turystyki kwalifikowanej, w tym m. in. dla taterników i speleologów.

Koncepcja Jurajskich Parków Krajobrazowych

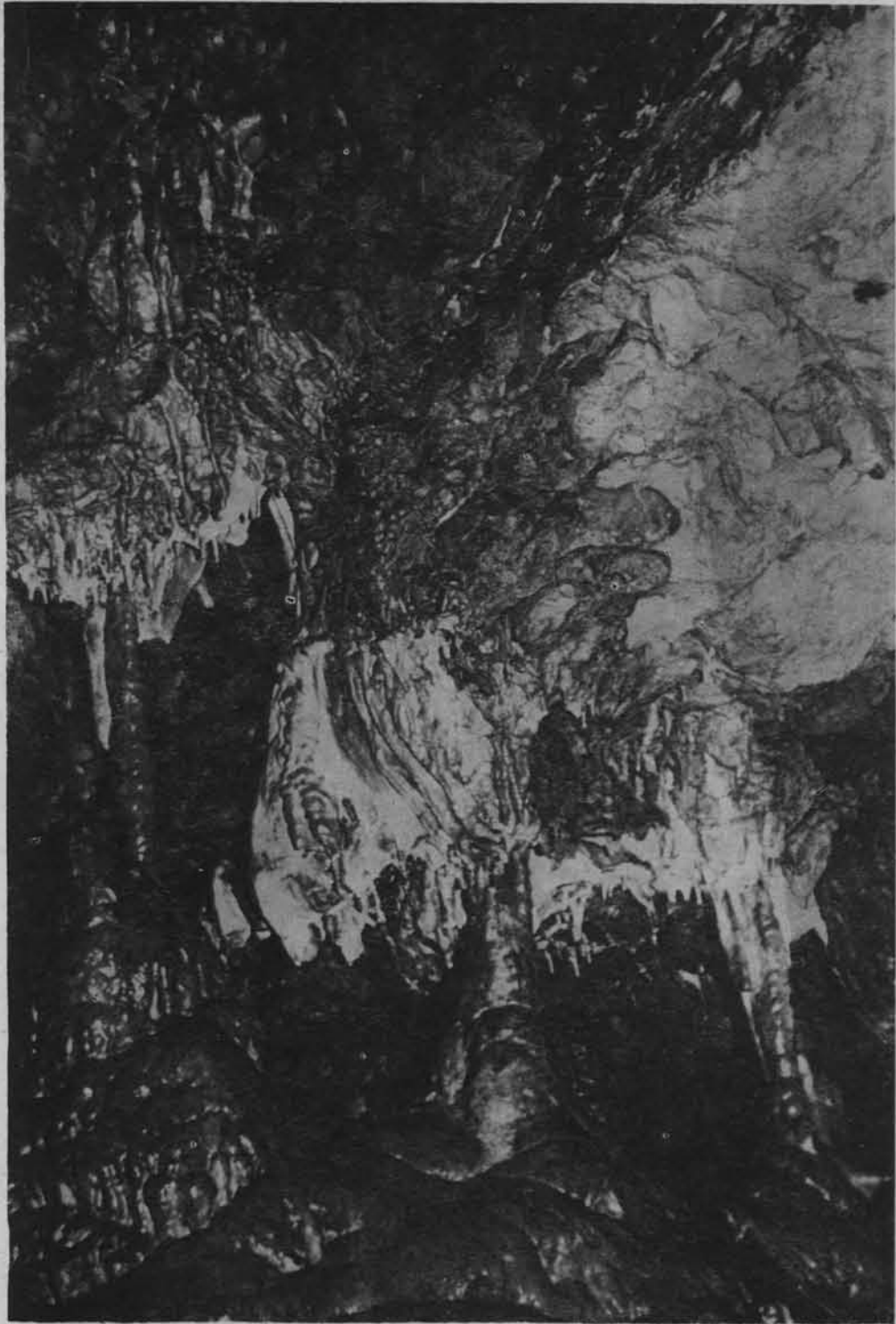
Ideę powołania parku krajobrazowego na terenie Wyżyny Częstochowskiej przyświecały dwa cele: pierwszy to „uhonorowanie” w ten sposób niepowtarzalnych walorów tej krainy, zachowanie ich, uchronienie przed niekorzystnymi zmianami, cel drugi to ochrona środowiska Wyżyny przed błyskawiczną katastrofą mogącą nastąpić pod wpływem wielu niekorzystnych czynników. Jak wiadomo, Wyżyna sąsiaduje bezpośrednio z trzema aglomeracjami miejsko-przemysłowymi: częstochowską, śląską i krakowską, stanowiącymi łącznie najbardziej uprzemysłowiony region w Polsce. Stan środowiska, zwłaszcza na terenie Śląska i woj. krakowskiego jest krytyczny, z czym wiąże się, oczywiście, negatywne oddziaływanie na tereny przyległe. Rozwój tych aglomeracji to również potrzeba nowych terenów pod budownictwo przemysłowe, linie komunikacyjne itd. Część nowych inwestycji wdziera się wręcz na obszar Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej (najbardziej jaskrawe przykłady to Huta im. Bieruta w Częstochowie czy też przecinająca najpiękniejsze rejony skalkowe, w okoli-

cach Kroczyca, Centralna Magistrala Węglowa). Problemy degradacji środowiska były dostrzegalne już od lat i próbowano im zaradzić.

Na terenie Wyżyny powołano szereg rezerwatów oraz nadano rangę Parku Narodowego najcenniejszemu jej fragmentowi obejmującemu okolice Ojcowa.

Ojcowski Park Narodowy powołany został w roku 1956 i z obszarem 1590 ha stanowi najmniejszy z naszych parków narodowych. Zawiera on jak gdyby kwintesencję walorów Wyżyny, gdyż na jego obszarze znajdują się liczne skałki, małowicze dolinki, ruiny zamku w Ojcowie, zamek w Pieskowej Skale, unikalne zespoły roślinne oraz wiele jaskiń. Niestety, szybko okazało się, że walory te są narażone na dalszą degradację, gdyż, pozbawiony otuliny, miniaturowy Park nie jest się w stanie obronić.

Stąd właśnie koncepcja całościowej ochrony Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej i włączenia jej w system o zasięgu krajowym i regionalnym. Warunkom takim odpowiada koncepcja powołania na tym obszarze Zespołu Jurajskich Parków Krajobrazowych. Polega ona na stworzeniu systemu parków obejmujących najbardziej cenne rejony, otoczonych terenami chronionego krajobrazu (o nieco łagodniejszym reżimie ochronnym). Celem powołania ZJPK jest zachowanie walorów tej krainy w takim stanie, który najmniej różniłby się od stanu naturalnego, z ograniczeniem wszelkich niezgodnych z tym założeniem form działalności człowieka. Formy ograniczeń są odmienne dla samych parków, odmienne dla stref chronionego krajobrazu i jeszcze inne dla rezerwatów. Zakłada się, że oprócz zadań ochronnych ZJPK służyć ma turystyce, a zwłaszcza turystyce kwalifikowanej. Na terenie ZJPK obowiązują szczegółowe przepisy regulujące zasady działalności gospodarczej, zasady uprawiania turystyki, prowadzenia działalności naukowej, ochrony środowiska itp. Przewiduje się opracowanie planów przestrzennego zagospodarowania ZJPK, które regulować będą m. in. zasady działalności inwestycyjnej, wykluczając wszelkie te inwest-

Formy naciekowe w jaskini Studnisko w Sokolich Górah

Ruiny zamku w Mirowie (fragment)

tycje, które kolidują z głównymi funkcjami Zespołu Parków. Koncepcja zakłada także powołanie nowych rezerwatów, w tym szeregu rezerwatów krajobrazowych, jako miejsc szczególnie chronionych, oraz stworzenie dużej strefy ochronnej dla Ojcowskiego Parku Narodowego.

W skład ZJPK wchodzi 7 parków krajobrazowych.

1. Bielańsko-Tyniecki Park Krajobrazowy, o pow. ponad 50 km², który obejmuje okolice przelomu Wisły w pobliżu Tyńca, wraz z doliną rzeczki Sanki.
2. Rudniański Park Krajobrazowy, o pow. 46 km², który położony jest na obszarze Grzbietu Tenczyńskiego, w jego południowej części, pomiędzy dolinami Wisły i jej dopływu Rudnej.
3. Tenczyński Park Krajobrazowy, o pow. blisko 120 km², obejmuje najcenniejsze

krajobrazowo i przyrodniczo partie Grzbietu Tenczyńskiego.

4. Park Krajobrazowy „Dolinki Krakowskie”, który liczy ponad 130 km² powierzchni i położony jest na terenie mawlowniczych, głęboko wciętych wąwozów skalnych, zwanych Dolinkami Krakowskimi, w południowej części Wyżyny Olkuskiej.

5. Dłubniański Park Krajobrazowy rozpościera się na terenach przyległych do doliny rzeki Dłubnia, ograniczającej od wschodu Wyżynę Olkuską, i liczy ok. 70 km².

6. Park Krajobrazowy „Orlich Gniazd”, o pow. ponad 400 km², rozpościera się od Częstochowy po Olkusz, obejmując najbardziej skaliste części wysoczyzny jurajskiej.

7. Park Krajobrazowy „Stawki”, o pow. 18 km², położony na terenach leśnych wokół miejscowości Julianka w północno-wschodniej części Wyżyny.

Ogólna powierzchnia Zespołu Jurajskich Parków Krajobrazowych wynosi

Skalka koło Podzamecza (w gminie Ogrodzieniec)

2788 km², z czego na parki krajobrazowe przypada ponad 800 km², a na obszary chronionego krajobrazu ponad 1900 km². Zespół Jurajskich Parków Krajobrazowych jest największy spośród istniejących parków krajobrazowych w kraju. Leży na terenie trzech województw i dlatego musiał być powołany częstkami, gdyż uchwały o powołaniu parków krajobrazowych podejmują właściwe wojewódzkie rady narodowe. WRN w Krakowie 2 grudnia 1981 r. powołała parki: Bielańsko-Tyniecki, Rudniański, większą część Tynieckiego, większą część „Dolinek Krakowskich”, Dłubniański i skrawek „Orlich Gniazd”. Wcześniej, bo już w 1980 r., WRN w Katowicach powołała ZJPK w granicach woj. katowickiego (część parków „Orlich Gniazd”, „Dolinek Krakowskich”, Tenczyńskiego). Proces tworzenia Zespołu zakończyła w czerwcu 1982 r. WRN w Częstochowie, powołując większą część Parku „Orlich Gniazd” i Park „Stawki”, nie przewidziany w pierwotnej koncepcji.

Jak widać z powyższego omówienia, rok 1982 można uznać za ostateczną datę powołania Jurajskiego Parku Krajobrazowego. Od czasów, kiedy powstawały

pierwsze jego koncepcje, minęło więc ponad 30 lat, w ciągu których zmieniło się bardzo wiele, jeśli chodzi o zagrożenie środowiska przyrodniczego Wyżyny. Stąd też z zadowoleniem należy przyjąć fakt, że parki krajobrazowe na terenie Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej istnieją, stając, przynajmniej od strony formalnej, pewne narzędzie ochrony jej unikalnych walorów.

Doświadczenia minionych lat nauczyły nas, jak często w sprawach ochrony środowiska działa się źle i jak łatwo było podejmować decyzje godzące w najważniejsze walory przyrodnicze kraju. Dlatego też teraz powinno być jasne dla wszystkich miłośników przyrody, że tylko ich zaangażowana postawa może przeciwdziałać dalszej jej dewastacji. Stwierdzenie to szczególnie odnosi się do obszaru Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, gdzie mimo powołania ZJPK niejednokrotnie będziemy mieli do czynienia z konfliktami pomiędzy wymogami ochrony przyrody, a interesami gospodarczymi. Dlatego też apelujemy do wszystkich miłośników tej krainy, aby uważnie śledzili to, co dzieje się na obszarze i zawsze tworzyli wspólny front w celu jej obrony.

(Zdjęcia autora)

LITERATURA

- J. Kondracki, *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa 1978
K. Kowalski, *Jaskinie Polski*, t. 1, Warszawa 1951
S. Michalik, *Wyżyna Krakowsko-Wieluńska*, Warszawa 1974
Problemy zagospodarowania rekreacyjnego ZJPK, Materiały Tow. Urbanistów Pol., z. nr 98, Katowice 1978
Wartości środowiska przyrodniczego Wyż. Krakowsko-Częstochowskiej, pod. red. Z. Czeppego, Studia Ośrodka Dokumentacji Fizjograficznej PAN, t. 1, Kraków 1972
J. Zinkow, *Szlak Orlich Gniazd*, Warszawa 1971